

Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)

Halife, sözlükte *birinin yerine geçen, bir kimseden sonra gelip onun yerini alan, birinin ardından gelen/giden, yerini dolduran, vekâlet veya temsil eden* gibi anlamlara gelmektedir. Halifelik ise, terim olarak İslam devletlerinde Hz. Muhammed'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Hz. Peygamber'den sonra ilk dört halife seçim, veliaht tayini, kurul seçimi gibi farklı usullerle seçilmelerine rağmen Halifelik Muaviye ile beraber babadan oğula geçen bir saltanat biçimine dönüşmüştür. Halifelik, Emevi ve Abbasi Devirlerinden sonra 1517 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethetmesiyle beraber Memluk kontrolünden Osmanlı Devleti'ne geçtiği kabul edilmektedir. Osmanlı padişahlarının bu tarihten önce de halife sıfatını kullananlar olduğu gibi bu tarihten sonra da İslam dünyasının farklı bölgelerinde kendilerine halife denen liderlere rastlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin uzun asırlar dünya siyasetinde önemli yer teşkil etmesi, dünya Müslümanlarına karşı gösterdiği himaye politikaları ve emperyalizme karşı verdiği mücadele ile Osmanlı hilafeti İslam dünyasında yaygın hüsnü kabul görürken Doğu ve Batı dünyasında Osmanlı Türkleri, İslam dininin temsilcisi ve Müslümanların hamisi olarak görüldü. 1876 Kanun-ı Esasiye'sinin 4. maddesi ile Osmanlı Padişahının halife olduğunu Anayasa'da yer aldı. 1909 Anayasa değişikliği ile Halife'nin meclis önünde şeri şerif ve anayasa hükümlerine riayet edeceğine, ülkeye ve millete sadık kalacağına dair yemin etmesi şartı getirilmişti.

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'de 29 Nisan 1920 tarihli 2 Sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesinde TBMM'nin amacı arasında *makam-ı muallayı hilafet ve saltanatı ve vatanı ecnebi işgalinden kurtarmak* kabul edilmişti. Nitekim, Millî Mücadele süresince meclis bu amacını söylem olarak tekrar etmiş giriştiği savaşlar neticesinde vatanı, makam-ı hilafet ve saltanatı kurtarmıştır. Ancak TBMM'nin kazandığı zaferin İstanbul hükûmeti ve saltanat tarafından paylaşılmaya kalkışılması, Millî Mücadele süresince yaşanan ve zafer ile oluşan yeni siyasi durumu görmezden gelerek eski meşrutî monarşi sistemin aynen devam etmesini bekleyen İstanbul bürokrasisine ve Lozan barış görüşmelerine hem İstanbul'u hem de Ankara'yı davet eden İngiltere'ye karşı TBMM, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı ilga ederek Türkiye idaresinde tek söz sahibinin Meclis olduğunu ispat etti aynı zamanda Hilafetin koruyucusunun da TBMM olduğunu duyurdu.

Saltanatın ilga edilmesiyle beraber yeni bir yönetim biçimi ortaya çıktı ancak Saltanat yerine hangi yönetim biçiminin getirildiği ve devlet başkanlığının durumu kanunda ifade edilmedi. Doğal olarak kısa süre sonra bu durum birtakım tartışmaları başlattı.

18 Kasım 1922 günü TBMM'de Abdülmecit Efendi'nin halife seçimi müzakereleri sırasında halifenin vazifesi ve hukuku meselesi gündeme geldi. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, halifenin ruhani ve cismani sıfatları kendinde toplayıp şûranın reisi olduğunu söyleyince, Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey, *Halife meclisin reisi mi olsun?* diye sormuş ve mecliste tartışma çıkmıştı. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa söz alarak bu konuda çok konuşulabileceğini ancak sırası olmadığını, öncelikle firari halifeyi halletmek gerektiğini belirterek halifenin yetki ve mevkisi hakkında başlayan gergin tartışmayı sonuçsuz bırakmıştı.

Türkiye gündemine hilafet meselesini tekrar getiren önemli yayın ise 15 Ocak 1923'te İsmail Şükrü Hoca'nın yazıp yayınladığı "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı risale oldu. Karahisarısahip (Afyon) Mebusu olan İsmail Şükrü Efendi'yi harekete geçiren husus 1 Kasım 1922'de saltanatın ilga edilmesi sonrasında hilâfetin hukuken açıklığa kavuşmamış olmasıdır. İsmail Şükrü, 28 sayfalık risalenin girişinde; 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı ilga eden kanun ile halifenin papanın durumuna düşürüldüğü yolunda İslam âleminde bir tereddüt hâsıl olduğunu vurguluyordu.

TBMM'nin böyle bir niyet taşımadığını yazan İsmail Şükrü, böyle bir teşebbüsü de dine aykırı buluyordu. Halife ile meclisin farklı şehirlerde olmasının bu yanlış düşüncelere sebebiyet verdiğini söyleyen yazar bunun da geçici olduğunu belirterek *Halife meclisin, meclis de halifenindir* diyordu.

İsmail Şükrü Hoca, risalesinde hükümetten mahrum, güçsüz halife olamayacağını, halifenin devlet reisi olması gerektiğini ileri sürüyordu. Risalenin mecliste dağıtıldığı 15 Ocak'tan bir gün önce Batı Anadolu'ya bir tetkik gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, risalenin neşrolduğuna dair haberi Eskişehir'de, annesi Zübeyde Hanım'ın vefat haberi ile beraber aldı. Tepkisi çok sert oldu. Mustafa Kemal Paşa, bu durumu, *Meclisin, milletin lağvettiği saltanat-ı şahsiyeyi Hilafet makamında idame ve padişah yerine halife ikame etme sevdası* olarak yorumladı. Hoca Şükrü ve arkadaşlarını "mürteci bir hizip" diye nitelendiren Mustafa Kemal Paşa, halifeyi ümide düşürecek sadakat gösterilerinin risale ile sınırlı olmadığını düşünüyordu.

16/17 Ocak 1923 gecesi İzmit'te, İstanbul gazetecileriyle yaptığı basın toplantısında Mustafa Kemal Paşa, İsmail Şükrü Efendi'nin risalesi hakkında *Halifenin kuvvet ve şevket sahibi olması en büyük esas-ı şer'i olmakla beraber, bugünkü hale nazaran hükümetimizin ve devletimizin bir reisi olması bir emr-i zaruridir... devlet ve mukadderat-ı devletin halifenin nazarı tasdikine iktiran etmesi bir emr-i zaruri ve şer'idir* cümlesini zikretti. Mustafa Kemal Paşa, *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahibi ve başmuharriri Velit Bey'e dönerek hilâfet meselesi hakkında görüşlerini sordu. Velit Bey, bu tür meselelerin çok esaslı meseleler olduğunu, daha işgal askerleri çekilmeden barış imzalanmadan bu konularla uğraşmayı doğru bulmadığını söyledi. Mustafa Kemal Paşa bu meselenin münakaşasının sulh vaktine kalmasının arzu edildiğini ancak bugünden bu mesele ile hararetle uğraşanların olduğunu, bu durumda *ya onların iddiası doğrudur ya bizim yaptığımız* diyerek hilâfet meselesini müzakere etmek istediğini tekrarladı. Mustafa Kemal Paşa *Bu mesele siyaseten halledilmiştir. Milletın, yegâne hakiki mümessili meclistir. Türkiye Devleti başka bir makam tanımaz ve hadd-i zatında başka bir makam yoktur. Yani makam-ı hilâfetin vaziyet ve mahiyet-i resmîyesi yoktur* diyordu. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Hz. Muhammed'in vefatından sonra hilâfet nâmı altında vuku bulan teşekkülün, "emaret" ve "bir hükümetten" ibaret, Şeriata göre ise "hükûmet" in esas olduğunu vurgulayarak *Bir cemiyetin işlerini idare edecek olan o hükümetin şûrası idi. O şûra adaletle icraat yaparsa dine ve şeriata uygun bir hükümet teşekkül etmiş olurdu* dedi.

Mustafa Kemal Paşa, aynı basın toplantısında içinde bulunulan dünya konjonktürüne dikkatleri çekerek, halifelik makamına, İsmail Şükrü'nün istediği gibi, doğrudan doğruya selahiyet vermeğe kalkışılacak olunursa, bu selahiyeti âlem-i İslam'a tatbik etmek mecburiyetinde olacağını, tatbik etmediğinde manasız kalacağını, tatbik edebilmek için de onların buna muvafakat etmelerinin gerekliliğine işaret etti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Müstakil Müslüman devletler halifenin müdahalesini kendi istiklâllerine müdahale sayacaklardı, esaret altındaki İslam âleminin üzerinde selahiyet gösterebilmek için de önce bunların esaretten kurtarılmaları gerekecekti. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa değerlendirmesine devam ederek; Halifenin bunu yapabilmesi için kuvvete ihtiyacı olduğunu, bu kuvvet, 8 milyonluk Anadolu halkı olaksa bu halkla sömürgeci devletlere savaş ilan etmek gerekeceğini ve bu vazifenin Anadolu halkı için çok fazla olduğunu açıkladı. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, böyle bir vazifeyi yapmak gerekiyorsa 70 milyon Müslüman nüfusa sahip Hindistan'ın yapmasının gerekli olduğunu söyledi. Mustafa Kemal Paşa; *Ancak âlem-i İslam hür ve müstakil şerait dâhilinde bir araya gelir kabul ederlerse, toplanır ve halifenin vazifesini tespit eder. Binaenaleyh bizce yapılacak bir şey kalmamıştır* diyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu bakımdan siyasî güçten arındırılmış hilâfet makamını muhafaza etmekle Türkiye ile diğer Müslümanların kurtuluşu için ortak bir bağ tesis ettiğini, böylelikle dinî, tarihî ve vicdanî bir vazife yapmış olduğunu da vurguladı.

İzmit Kasrı mülâkatında *Vakit* gazetesi Başmuharriri Ahmet Emin Bey'in *Dinî meselelere alâkadar görünen medreselerle, camiler meselesi var...* sözü üzerine Mustafa Kemal Paşa, cami ve medreseler üzerinde milletin hâkimiyeti olduğunu, hükümetten ayrı olarak halifenin bu müesseselere tayin yapamayacağını açık bir biçimde söyledi. Mustafa Kemal Paşa, hilâfetin kaldırılacağını da burada ima ederek; *Hakikati ifade etmek gerekirse, yapmak istediğimiz inkılabı parçalamak icap etmiştir. İkiye ayrıldıktan sonra evvela birincisi sonra ikincisi... Şimdi bizim şekli-hükümetimize göre; böyle bir makam-ı hilâfetin mevcut olamayacağını göstermek için Teşkilat-ı Esasiye'nin bazı maddelerini beraber gözden geçirelim* dedi. Mustafa Kemal Paşa toplantının devamında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda; *Hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir* maddesi kaldırılmadıkça Türkiye devletinin herhangi zata veya makama hakimiyetini vermeyeceğini vurguladı.

İzmit basın toplantısında, Mustafa Kemal Paşa ülkenin önde gelen kamuoyu oluşturucuları olan gazetecilerle görüşüp - hilafet hakkında- onları dinledikten sonra hilafet mevzuu etrafında birtakım problemleri dile getirmiş ve müessesenin aleyhinde olduğunu ortaya koymuştur. Millî Mücadele'nin Muzaffer Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa, ilk defa bu toplantıda, devlet reisinin halife olmasının Batı nazarında olumsuz imaj çizeceğini de ifade etmiştir. İslam dünyası için ise eşit statüde bir organizasyondan söz etmiş ve bunun için öncelik olarak diğer İslam milletlerinin istiklallerini kendi başlarına kazanmaları gerektiğine işaret etmiştir.

Meclis kâtipleri tarafından tutulan toplantı zabıtları incelendiğinde toplantının sonuna doğru gazetecilerin de bu görüşü benimsemekte oldukları ve bu yönde sorular sordukları görülmektedir. Ahmet Emin Yalman, *İzmit'te bulunan gazetecilerin hepsi oradan döner dönmez hilâfetin ilgasına umumi efkârı hazırlamaya koyuldular. Gazi Mustafa Kemal Paşa da mecliste Seyyid Bey gibi İslam hukukunu iyi bilenleri vazifeye çağırmış, aynı konu etrafında yayınlar yapılmasını, konferanslar verilmesini sağlamıştı. Böylece tarihin en muazzam inkılaplarından biri, hiçbir zor kullanılmadan, tamamiyle ikna kuvvetiyle yürütüldü* demektedir.

Bundan sonra İsmail Şükrü'nün risalesine karşı "Hâkimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslamiye" adıyla bir risale yazıldı. Bu risalenin üzerinde İlyas Sami Efendi, Rasih Efendi ve Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi'nin isimleri vardı. Bu risaleyi "Hilafet ve Millî Hâkimiyet" başlıklı başka bir eser takip etti. Bu kitabın maksadı da saltanat ve hilâfet taraftarı propagandalara cevap vermektir.

TBMM-Hilafet çekişmesinin önüne geçmek için, 29 Nisan 1920'de çıkartılmış bulunan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesi 15 Nisan 1923 tarih ve 334 sayılı Kanun ile değiştirildi ve Saltanatın ilgasına ilişkin Kanun'a ve TBMM'nin meşruiyetine isyanı içeren sözlü, yazılı veya fiili muhalefet vatana ihanet kapsamına alındı.

TBMM, 1 Nisan 1923'te aldığı karar ile 16 Nisan 1923 tarihi itibarıyla I. Dönem çalışmalarına son verdi. Meclisin dağılmasından sonra Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında bazı bakan ve Müdafaa-i Hukuk grubu yönetim kurulu üyelerinden müteşekkil bir grup ile seçim bürosu kuruldu. Seçime katılacak milletvekili adayları ve Müdafaa-i Hukuk grubundan Halk Fırkasına dönüşen siyasi teşkilatın prensipleri tespit olundu. Bu umdelerin ikincisinde, *Dayanağı TBMM olan makam-ı Hilâfet, İslamlar arasında bir makam-ı mualladır* ifadesi yer aldı ve diğer umdelerle birlikte seçim öncesi halka ilan edildi. TBMM II. Dönem çalışmaları 11 Ağustos 1923'te başladı. Halife Abdülmecit 15 Ağustos 1923 tarihinde TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraf ile meclisin yeni dönemini kutladı ve meclis üyelerine selam gönderdi.

Lozan Antlaşması protokolüne uyularak 6 Ekim 1923'te İtilaf Devletleri tarafından İstanbul tahliye edildi. 13 Ekim

1923'te başşehir ve hilâfet merkezi olan İstanbul'un siyasi başkentliği Ankara'ya taşındı. 29 Ekim günü de Teşkilât-ı Esasiye'de yapılan değişikliklerle Türkiye Devleti'nin yeni siyasi rejimi cumhuriyet olarak ilan edildi. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk reisicumhuru seçildi. Oylamaya 287 mebustan 158'i katılmış ve kararlar oy birliği ile alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesini Halife Abdülmecit Efendi, 31 Ekim 1923 tarihinde gönderdiği telgraf ile kutladı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da ertesi gün "İstanbul'da Halife-i Müslimin Abdülmecit Hazretlerine" başlığı ile gönderdiği teşekkür telgrafında *Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayırhahane temenniyatı Hilâfetpenahilerine takdim-i teşekkür ederim* diyordu.

Cumhurbaşkanı seçimi halifenin konumunu yeniden gündeme getirdi. Çünkü bu tarihe kadar halifeyi devlet başkanı kabul edenler ve/veya etmek isteyenler vardı. Basında yeni geniş bir tartışma başlatıldı. Halifelik hakkında yorumlar yapıldı. İstanbul basını bir oldubitti ile bu kurumun kaldırılacağını düşünüyordu. Afyon Mebusu ve *Akşam* gazetesinin sahibi Necmettin Sadak, 8 Kasım 1923 günkü *Akşam* gazetesinde kaynak göstermeksizin halifenin istifa edeceğini yazdı ve şöyle yorumladı; *Zat-ı hazret-i hilâfetpenahi istifayı tercih ederek, bu kararını tatbik mevkiine korsa, bugünkü şekilde ameli hiçbir vazifesi olmayan halifelik, daha da faal bir şekle inkılab eyleyebilir. Düşünülen şekillerden biri de bütün İslam temsilcilerinden kurulu bir Halifelik Kongresi'nin İstanbul'da toplanmasıdır.* Bu tür yazılar üzerine halife bir açıklama yaparak meşru bir surette bu makama seçildiğini ve İslam dünyasının her yanında hüsn-ı kabul gördüğünü, dolayısıyla çekilmeğe sebep görmediğini söyledi. Kendisinin İslam âleminin işleri ile meşgul olduğunu, siyasetle ilgili ve ilişkisinin olmadığını vurguladı. Halife Abdülmecid Efendi, aynı açıklamada bu tür yayınların kendisi üzerinde etki yapmayacağını ancak İslam âleminde şahsına bir itiraz olursa makamdan çekilebileceğini belirtti. İstanbul'da İslam memleketlerinden mürekkep bir Hilâfet Kongresi yapılması konusuna da değinen Halife, millî hükümetin bu işlerle uğraşacak zaman ve imkân bulamadığını dolayısıyla ilerde bu hususların göz önüne alınacağını duyurdu. Halife tekrar ederek, siyasetle uğraşmadığını, müminlerin teveccühü baki kaldıkça halifelikten çekilmeliğine sebep görmediğini kamuoyuna bildirdi.

10 Kasım 1923 tarihli *Tanin* gazetesinde İstanbul Baro Başkanı Lütfü Fikri Bey, halifeye açık mektup yazarak istifa etmemesini istedi. Lütfü Fikri, istifa haberlerinin kasıtlı çıkartıldığını ve felâket habercisi olduğunu söylüyordu. İstifanın gerçekleşmesinin ise milletin yüreğini kanatan bir kötülük olarak niteleyen Lütfü Fikri, halifenin makâmı, hanedanı ve İslam âlemini korumak için istifa etmemesi gerektiğini vurguluyordu. Öte yandan Halife Abdülmecit Efendi, 11 Kasım 1923 günü Dolmabahçe Sarayı'nda Cumhuriyet'in ilanı şerefine bir ziyafet verdi. 12 Kasım'da halifeyi ziyaret eden Kazım Karabekir'e Halife; *Benim bu sarayda resim takımlarımla bir iki bohçam var. İşlemezlerse alır giderim* dedi.

Cumhuriyet'in ilanına en önemli tepki Rauf Bey'den gelmişti. Rauf Bey konunun aceleye getirildiğini iddia ediyordu. İstanbul'da *Tevhid-i Efkâr* ve *Vatan* gazetelerine yaptığı açıklamada; isim değiştirmekle hiçbir konunun halledilemeyeceğini, acele kararlarla millî hâkimiyetin tehlikeye girmesinden endişe duyduğunu söyledi. Rauf Bey'in bu konuşmasını tahlil eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise, aslında Rauf Bey ve benzerlerinin cumhuriyetten çok kendisinin cumhurbaşkanı seçilmesine itiraz ediyorlardı. Çünkü onların gönlünde devlet başkanı olarak Halife Abdülmecit Efendi vardı. Kendisi cumhurbaşkanı olunca bütün ümitleri kırıldı.

TBMM Halk Fırkası grubunda 22 Kasım 1923 günü cumhuriyet idaresinin ilk başvekili sıfatıyla İsmet Paşa, Rauf Bey'in İstanbul gazetelerinde çıkan beyanatına dair bir önerge verdi. İsmet Paşa grupta halife karşıtı ve halifeyi tehdit eden bir konuşma yaptı. İsmet Paşa'nın bu sert konuşmasının asıl sebebi Rauf Bey'in gazetede çıkan mülakatı değil, İstanbul'da Rauf Bey, Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Refet Bele'nin birlikte halifeyi ziyaret etmiş olmalarıydı. Ankara

bunu “saltanatın ihya edilme teşebbüsü” olarak değerlendirmişti.

İstanbul’daki bu gelişmeyi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da dikkate değer bularak şöyle diyordu; *Rauf Bey, taarruz için henüz hazırlığını ikmal ile meşgul iken, taarruza maruz kalmıştır.* Mustafa Kemal Paşa, Rauf, Adnan beylerin ve bazı kumandanların halifeyi ziyaretlerini, halife ve şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazanlara kuvvet verdiğini, memlekette tereddütler meydana getirdiğini düşünüyordu. Bu muhaliflerin mecliste taarruza geçmek için hazırlık yaptıkları sırada Rauf Bey’e hücum edildiğini belirtiyordu. Yunus Nadi, 26 Kasım 1923 tarihinde *Yeni Gün* gazetesinde bütün bu gelişmeleri *Yeni Bir Cidal Devri* başlıklı makalesi ile özetliyordu. *Yeni Gün*’de hilafet, saltanat ve millî hâkimiyet konularında birbiri ardına makaleler yayımlandı. Bu tartışmalar ülkeyi büyük değişime hazırlıyordu. Bu gelişmelerin bir yansıması olarak 1923 sonlarına gelindiğinde şehzadelerin yaverleri ve daha sonra ordu kadrosunda bulunan şehzadelerin, kadro darlığı sebebiyle, askerî rütbeleri alındı. Türkiye’de bu gergin günler yaşanırken 5 Aralık 1923’te Emir Ali ve Ağa Han’ın, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa’ya ve Başvekil İsmet Paşa’ya hilâfetin muhafazası konusunda yazdıkları mektupların, daha Ankara’ya ulaşmadan *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr* ve *İkdam* gazetelerinde yayımlamaları büyük tepki çekti. Hintli Müslüman liderlerin mektupları Ankara’yı Hilafet makamı konusunda tekrar harekete geçirdi. 8 Aralık 1923 tarihinde hükümet adına, mektup olayını tahkik etmek üzere İstanbul’a bir İstiklal Mahkemesi gönderdi. Ertesi gün *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr* ve *İkdam* gazetelerinin sahip ve mesul müdürleri gözaltına alındılar. İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey de 13 Aralık 1923’te halifeye yazdığı açık mektubunda ‘saltanatçılık’ yaptığı iddiasıyla tutuklandı. Matbuat Cemiyeti, bir bildiri yayımlayarak tutuklanan gazetecilerin memleket menfaatine aykırı ve kötü niyetli bir hareketin içinde olmayacaklarına olan samimi kanaatlerini TBMM’ye bildirdi. İstiklal Mahkemesi yaptığı yargılama sonunda gazetecileri 2 Ocak 1924 tarihinde suçsuz bularak serbest bıraktı.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılı başında ordunun yapacağı harp oyununu takip için İzmir’e gitti ve 2 ay kadar kaldı. Mustafa Kemal Paşa İzmir’de hilafetin artık kaldırılması gerektiğine karar vermişti. 22 Ocak 1924 tarihinde Başvekil İsmet Paşa’nın Cumhurbaşkanı’na gönderdiği telgrafta; *Bir müddetten beri gazetelerde makam-ı hilâfetin vaziyeti ve halifenin şahsı hakkında kötü düşünceye müsait neşriyat yapılmaktaydı. Sebepsiz yere başlayan bu yayınlarda halifenin İstanbul’a giden hükümet ve resmî erkânın kendisi ile temastan kaçınmalarından teessür duyduğu* ifade ediliyor, Hilâfet hazinesinin dışında masraflar için yardım istendiği belirtiliyordu.

Mustafa Kemal Paşa Başbakan İsmet Paşa’ya gönderdiği cevabi telgrafında; halifenin Türkiye Cumhuriyeti erkânı veya resmî heyetlerin kendisi ile temasını talep etmesini Cumhuriyetin istiklaline açık bir tecavüz saydı. Halifenin başkâtibini Ankara’ya göndermesi veya şayan-ı itimat bir zatın nezdine temsilci suretiyle; hükümetle temasını sağlamak istemesini Hükûmet-i Cumhuriye ile karşı karşıya vaziyet almak olarak yorumladı. Cumhurbaşkanı halifenin buna yetkisi olmadığını söylüyordu. Halifeye temin-i hayat ve maişeti için Türkiye Reisicumhurunun tahsisatından aşağı bir tahsisatın mutlaka kâfi geleceğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, maksadın debdebe değil, insanca hayat ve maişet temininden ibaret olduğunu, dolayısıyla hazine-i hilâfetten maksadın ne olduğunu anlayamadığını, hilâfetin hazinesinin olmadığını ve olamayacağını beyan ederek, hilâfet kadrosunun ciddi tetkik edilmesi ve azaltılması emrini verdi ve telgrafi şöyle bitirdi:

Serkarinler, serkatipler mevcudiyeti halifeyi hâlâ saltanat hülyası içinde uyutmasın! Fransızların kral, hanedan ve mensubiyetini Fransa’ya sokmakta, istiklâl ve hâkimiyetleri için yüzüne sonra, bugün dahi mahzur görüp dururken her gün ufuktan saltanat güneşinin tuluuna duacı bir hanedan ve mensubini hakkındaki muamelemizde, Türkiye Cumhuriyetini, nezaket ve safsataya kurbanı edemeyiz. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu sarih olarak

bilmeli ve bununla iktifa etmelidir. Hükümetçe ciddi, esaslı tedabir ittihaz ile iş'arını rica ederim efendim.

Reisicumhur ile Başvekil arasındaki bu haberleşme ile Ankara'nın hilafet karşısındaki politikası belirlenmiş oldu. İzmir'deki harp oyunları münasebeti ile orada toplanan Başvekil İsmet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın hilafetin ilgası ve aynı zamanda Şeriye ve Evkaf Vekâletini de ilga edip tedrisatı tevhit etmek konularında fikir birliğine vardılar.

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, hilâfet makamına karşı harekete geçmeden önce gazeteci ve müderrislerle de fikir birliğine varmak istiyordu. Bu maksatla 4/5 Şubat 1924 tarihinde İzmir'de devrin önde gelen gazeteci ve Darülfünun hocalarıyla iki gün üst üste uzun toplantılar yaptı. Nitekim toplantılar sonunda Cumhurbaşkanı basın ve üniversite çevrelerini de yanına almayı başarmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bütçesi 20 Şubat 1924'te TBMM'de tartışılmaya başlandı. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey, bütçe sunuş konuşmasında, 1924 mali yılı Bütçe Kanunu tasarısında toplam giderleri 126.087.739 TL olarak öngörüldüğünü açıkladı. Bunun içinde halifenin artırılmasını istediği tahsisatın 100 bin lira kısılarak 331 bin liraya düşürüldüğünü vurguladı. Aynı bütçede TBMM'ye 400 bin lira, Cumhurbaşkanlığına 247 bin lira tahsis edilmişti. Bütçe müzakereleri sırasında İstanbul Mebusu Profesör Yusuf Akçura, bütçede hilâfet ödeneğine itiraz etti ve bunun cumhuriyetin temelini aykırı bulduğunu söyledi.

1 Mart'ta Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin yeni çalışma yılının açış konuşmasında üç noktaya işaret etti; birincisi; cumhuriyetin halen ve gelecekte bütün saldırılardan ebediyen korunması, ikincisi; terbiye ve tedrisatın tevhidî, üçüncüsü; diyanet-i İslamiyeyi siyaset vasıtası olmaktan kurtarıp yüceltmenin lüzumu.

Cumhurbaşkanı ve CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'deki konuşması CHF'nı harekete geçirdi ve ertesi gün 2 Mart 1924'te CHF Grup toplantısında *Hilâfetin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Haricine Çıkarılması hakkındaki kanun teklifi* gündeme getirildi. Grupta okunan kanun teklifi birkaç milletvekilinin itirazı ve aleyhte konuşmaları sonrasında kabul edildi. Ardından sıra Genel Kurulda idi. Halifeliğin kaldırılması kanun teklifi 3 Mart 1924 Pazartesi günü TBMM genel kuruluna geldi. Saat 3.25'te başlayan II. celsede Hilâfetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının Türkiye haricine çıkarılmasına dair Şeyh Safvet Efendi ve elli üç arkadaşının kanun teklifi görüşülmeye başlandı. Çok farklı açılardan ve zengin bir muhteva ile tartışılan konuda en etkileyici ve ikna edici konuşmayı Adliye Vekili İslam Hukuku Müderrisi Seyyit Bey yaptı. Seyyid Bey'in önemle vurguladığı noktalar şöyle özetlenebilir: *Hilafetin ilgası hem İslam âleminde hem de kürre-i arzda inkılapların en büyüğü ve en mühimidir. Hilafet meselesi dinî olmaktan ziyade dünyevî bir meseledir ve itikat meselelerinden değil, millete ait hukuk ve kamu yararı cümlesindedir... Hilafet hükümet demektir. Zamanın icabına tabidir. Onun için Hz. Peygamber ashabına hilâfet meselesini izah etmemişlerdir. Kur'an'da şekl-i hilâfet hakkında yani İslam hilâfeti hakkında hiçbir ayet-i kerime yoktur. Kur'an-ı Kerim iki düstur gösteriyor; meşveret ve ululemre itaat...*

Heyet-i Vekile Reisi olarak İsmet Paşa da gerek Mecliste gerekse kamuoyunda sorulan sorulara bir cevap mahiyetinde şunları söyledi:

Makam-ı hilâfetin ilgasıyla ahkâm-ı İslamiyyenin muhafaza ve tamamen icrasında hiçbir eksik olmayacaktır... Cuma namazının kılınmasında makam-ı hilâfetin bir tesiri, bir vaziyeti olduğunu zannedenler vardır, fakat batıldır... Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde makam-ı hilâfet mevcut olmamakla diyanet-i İslamiyyenin icrasında bütün ahkâm ve muamelat tamam olacaktır; hiçbir eksik bulunmayacaktır. Hakikat de bundan ibarettir. Zaten dört seneden beri Türkiye dâhilinde

İslamiyet, makam-ı hilâfetin hiçbir alakası, münasebeti, tesiri, nüfuzu olmaksızın ahkâmını icra ediyor.

Bu ikna edici açıklamalardan hemen sonra birinci madde için oylama yapıldı ve oybirliği ile kabul edildi. İkinci madde için bir öneri sunuldu ve o haliyle kabul edildi. Geriye kalan 11 madde müzakere edilmeden tek tek okunup oylandı ve kabul edildi. Maddeler bittikten sonra ise bütün kanun maddeleri tekrar okunup toptan oylanarak kabul edildi. TBMM'de halifelik makamını kaldıran ve Osmanlı hanedanını yurtdışına çıkartan kanun aynı gün Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylandı ve 431 sayılı Kanun olarak Resmi Gazetede yayımlandı. Kanun maddeleri şöyledir:

1. Halife hal'edilmiştir. Hilâfet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilâfet makamı mülgadır.
2. Mahlu Halife ve Osmanlı Saltanat-ı münderisesi hanedanın erkek, kadın bilcümle azası ve damatları Türkiye Cumhuriyeti ülkesi dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen yoksundurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellid kimseler de bu madde hükmüne tabidirlar.
3. İkinci maddede sayılan kimseler işbu kanunun ilanı tarihinden itibaren azami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdurlar.
4. İkinci maddede mezkur kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku kaldırılmıştır.
5. Bundan böyle ikinci maddede mezkur kimseler Türkiye Cumhuriyeti dahilinde emval-i gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişkilerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekele mehakim-i devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin bitiminden sonra hiçbir mahkemeye hakk-ı müracaatları yoktur.
6. İkinci maddede sayılan kimselere yolculuk masraflarına mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre olmak üzere hükümetçe tensib edilecek ödeme yapılacaktır.
7. İkinci maddede sayılan kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki bilcümle emval-i gayrimenkullerini bir sene zarfında hükümetin malumat ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkur emlak-i gayrimenkuleyi tasfiye etmedikleri halde bunlar hükümet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.
8. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki tapuya kayıtlı emval-i gayrimenkule milleden intikal etmiştir.
9. Mülga padişahlık sarayları, kasırları ve emlak-ini sairesi dahilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, asar-ı nefise ve sair bilumum emval-i menkule milleden intikal etmiştir.
10. Emlak-i Hakaniye namı altında olup evvelce milleden devredilen emlak ile beraber mülga padişahlığa ait bilcümle emlak ve sabık Hazine-i Hümayun, muhteviyatlar ile birlikte saray ve kasırlar ve binalar ve arazi milleden intikal etmiştir.
11. Milleden intikal eden emval-i menkule ve gayrimenkulenin tesbit ve muhafazası için bir nizamname tanzim edilecektir.
12. İşbu kanun, tarih-i neşrinden itibaren yürürlüğe girer.
13. İşbu kanunun icra-yı ahkamına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Sonuç itibariyle; Halifelik makamının kaldırılmasının hukuk, iç ve dış politika bakımından üç esasa dayandığı görülmektedir: Hukuki açıdan Halifelik makamının dini değil dünyevi bir makam olduğu ve devlet başkanlığını temsil ettiği, Türkiye'de Meclis ve devlet başkanı var olduğuna göre adı ne olursa olsun bu görevi ifa etme iddiasında olan başka bir makam kabul edilemezdi. İç politika açısından, Ankara'nın kontrolü dışında başka bir otoritenin varlığı devlette çift başlılığı getireceği, girilen siyasi, sosyal ve kültürel devrim hareketleri karşısında muhalefet odağı olma

potansiyeli genç Cumhuriyet için ciddi bir tehdit olarak görülmüştür. Dış politika bakımından ise yeni Türkiye, millî devlet anlayışının ötesinde milletlerarası bir mahiyeti olan, Halifelik makamının alacağı kararlar ve yapacağı eylemler ile Türkiye'yi yeni kurulan uluslararası sistemde zor duruma sokması ihtimali öngörülmüş ve bu ihtimal ortadan kaldırılmıştır. Böylece Modern Türkiye artık panislamik bir tehdit kaynağı değil yeni dünya düzenin barışçıl, eşit bir ortağı olacaktır.

Ali SATAN

KAYNAKÇA

“Hilafet” (Osmanlı Devri), **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C XVII, s.546-552.

ALPKAYA, Faruk, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)**, İletişim 1998.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk II**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924) Yay. Haz. Yücel Demirel-Osman Zeki Konur, İstanbul 2002.

Gümüšoğlu, Hasan, **İntikalinden İlgasına Osmanlı'da Hilafet**, İstanbul 2011.

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.431.pdf>

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200431.pdf

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf>

İNAN, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara 1996

MURAT, Turgay- ÖZMEN, Nida, “Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları”, **Turkish Studies History Volume** 13/8, Spring 2018, p. 137-160 http://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2018_8/2018_8_TURGAYM_OZMENN.pdf

NOMER, Kemalettin, **Şeriat-Hilafet-Cumhuriyet-Laiklik (CHF Grup Zabıtları)**, İstanbul 1996

ÖZCAN, Azmi, **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, İstanbul 1997.

Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-27**, TBMM Yayınları Ankara 1994. (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/1266>)

SATAN, Ali, **Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması**, Yazıgen Yayınevi, İstanbul 2017.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C IV, TBMM Basımevi, Ankara 1980 Ayrıca Bk. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/gzc/d01/cilt04/gcz01004006.pdf>

TBMM Zabıt Ceridesi, 1920-1923 Devre 1: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/1677>

TBMM Zabıt Ceridesi, 1923-1927 Devre 2: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1678>

TURAN, Namık Sinan, **Hilâfetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, İstanbul, 2004.

ULUĞ, Naşit Hakkı; **Halifeliğin Sonu**, İstanbul, 1975.

YALMAN, **Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, Haz. Erol Şadi Erdinç,

İstanbul 1997.

21/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halifeligin-kaldirilmesi-3-mart-1924/?pdf=5393> adresinden erişilmiştir